

EÖRSI ISTVÁN: SZÖGEK.

ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK 1952–2000

PALATINUS KIADÓ, 2000. 427 OLD. 2960 FT.

MARGÓCSY ISTVÁN

.....
 Ebben a rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérek.

1. Meg jó adag önirónia, mely legalább oly vas-
 kos, mint mások gúnyolása (vö. „igaz álarcban
 álpojácsa” – Ünnepe után, 1977 vagy „én, hi-
 vatalból integer” – Mérlegen, 1981, „ígyek-
 szem erényt csinálni a muszájból” – E. I. ön-
 kéntes cipőfűzőjét... , 2000). KJM
 2. A magyar irodalomban is, a világirodalom-
 ban is számos példa akad az ilyen elegyre, épp
 ezért nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdo-
 nítani neki: a költő önértelmezése csupán egyi-
 ke műve lehetséges – a többinél mindössze
 alkotáslelektani szempontból érdekesebb – olva-
 satainak. BE

3. De mi is az, hogy különállás? Mitől lesz va-
 laki külön álló a világban? Avagy, ha bizonyos
 értelemben mindenkit különállónak tekintenénk, mikor ér el ez a különállás olyan fokot, hogy jelentésre és jelentőségre is szert tegyen, mind a külön-
 álló, mind a – vele szemben – állók számára, egymást kizáró jelentésre, persze. A különállás lehet kirekesztés, be nem fogadás és lehet önkirekesz-
 tés, kiválás, szembehelyezkedés következménye is. És nem mindig világos, melyik engesztelhetetlenség volt előbb, melyik dominál: az egyén kiátkozá-
 sa, kizárása, kiállítása a közösségből, vagy a közösség kiátkozása, kirekesztése az egyén által, mondjuk, mert a „község” elfajult, elárulta alapító
 atyái eszményeit, eltávolodott az igaz hittől, mert szemérmelenül, kishitűen, gyáván meghunyászkodva megtagadta tegnapi önmagát. Kétségkívül
 nem mellékes, miért áll valaki külön és mi ennek a különállásnak a jelentése. Külön állították a sorból, a csapatból? Vagy irigyen, gon-
 szul, ostobán elállják előtte az utat, amely valahová – befelé és felfelé – vezet, hogy elfoglalja a helyet, amely őt megilleti? Netán ő maga tépte ki ma-
 gát a – hite szerint – bűnös, cinkossá vált, megalkuvó közösség fojtogató szorításából, hogy a hűség és megvesztegethetetlenség hősi magányát (eset-
 leg hősi pózát) válassza? Vagy a sokkal kevésbé hősi, ám lírai szempontból annál termékenyebb haragot és kétségbeesést? „Én voltam úr...”, „sors
 kegyeltje” stb., avagy „én lenni áldozat”, „sors eltiportja” stb.? De kizárja-e ez a kétféle értelmezés, kétféle lélekállapot, szerep egymást? Nem in-
 kább feltételezi? Nem ismerünk-e rá a kamasz – az „örök kamasz” – kizárótlóságának ambivalens élményére ebben a kettősségekben: gyűlöllek világot,
 de te mért gyűlölsz engem? Nincs szükségem rád, takarodj, de teneked mért nem kellek én, mért nem akarsz látni? stb. stb. Kezdetben ugyanis sze-
 rintem a bukás mint a közösség elvesztése van Eörsi költészetében, mindenféle közösségé – családi, nemzeti, pártpolitikai, 56-os, irodalmi, világtörté-
 nelmi, stb. közösségé egyaránt. Ez a veszteség nem eleve adott létállapot (a közösségnélküliség világgállapota), nem egzisztenciális veszteség az ő szá-
 mára, hanem történeti és morális esemény, amely ennyiben mindig racionalizálható. Ebben az értelemben pedig mindig szánonkereshető a világon,
 a többiekben, a közösségekben, hogy mért nincs közösség? Hiszen lehetne, ha nem lenne annyira immorális, ostoba, szellemtelen, gyáva, hazug stb. Ez
 kétségkívül profétikus alapállás, még ha egyfajta – egyáltalán nem önvreflexív – irónia enyhíti is zordságát. Így lehet aztán ezt történelmi, morális, sze-
 mélyes a veszteséget – valóban a 19. század végének magyar líráját idéző módon – didaktikusan és ironikusan hol a világ ellen („rohadék világ”), hol
 iróniával elhomályosított önsajnálattal a vesztes, a „legnagyobb vesztes” ellen fordítani. Nem más ez mint a kamaszkor lételemének állandósuló-
 sa. Eörsi irodalmi alakja emlékeztet is kicsit a dosztojevszkiji Kamasz főhősére. De ez a kamaszos szertelenség, engesztelhetetlenség, hol kifelé, hol be-
 felé fordított könyörtelenség csak Eörsi lírai költészetére és publicisztikájára áll. Esszéiben e végleteket feloldja és összekapcsolja valamifajta kesemély
 bölcsesség, amely valószínűleg együttjár az életkorral, de persze nem a személyes pszichológia, hanem az irodalmi forma minősége, ahogyan például

(az önértelmező költő) Nincs könnyű dolga a kritikusnak, mikor Eörsi István költészetéről akar véleményt mondani, hisz a költő, aki a költés-
 zetteóriában is járatos, számtalan nyilatkozatában kijelentette már,
 milyennek is tekinti ő saját költészetét, s mennyire érvénytelennek te-
 kinti azt, ha az ő költészetéhez valaki esetleg más, az övétől eltérő pre-
 ferenciák alapján kívánna hozzászólni. Sőt: Eörsi, mintegy elébe men-
 vén minden kritikának, rögtön (no persze nem előzmények nélkül!)
 támadásba is lendül, s gyűjteményes kötetét eleve a sértett kívülállás¹
 gesztusával koronázza meg: „...„Igyekszem erényt / csinálni a muszájból, s
 bejelentem: / nem is szeretnék magyar karriert, / bárhogy vágyom rá. / Aka-
 ratlan érdem, / hogy eljátszottam ebbéli esélyem” (E. I. önkéntes a cipőfűző-
 jét okolja... , 2000) – egyszerre ünnepélyes és gúnyos lezárásként mutat-
 ván fel a paradox szerelemvallás és az agresszív ressentiment szétvá-
 laszthatatlan elegyét.² Eörsi radikálisan különállónak tekinti magát és
 költészetét a magyar irodalom minden hagyományától, s bár különállá-
 sát sajátos és akart erényként mutatja be, mégis úgy tünteti fel, mintha
 különállása kizárótlóság is volna,³ s a magyar irodalmi élet különös

rosszindulatára volna visszavezethető – s az a politikailag kirekesztett pozíció, melyben 1956-os szerepvállalása s a későbbiekben a kompromisszumokat nyíltan és radikálisan elutasító magatartása miatt működni kényszerült, nemcsak a politika hatalmi intrikái miatt jutott volna osztályrészeül. Mostanában (2000 nyarán a *Kritikában* és az *Élet és Irodalomban*) megjelent visszaemlékezései szerint e különállás vagy kirekesztettség rögtön az ötvenes évekbeni pályakezdés során kialakult, annak következményeként, hogy ő intellektuális lírát kezdett volna művelni, ezt pedig a magyar közvélemény, melyben „a filozófia és kultúra kölcsönhatására még szükséglet sem mutatkozott”, nem fogadta el, s úgy reagált, hogy „az ellenérzés velem és költői működéssel szemben úgy kezdődött, hogy ... rám sütötték az »intellektuális« szó szégyenbélyegét”. Eörsi, saját igazát védelmezvén és védelmezvén, úgy látja, hogy mindvégig gondolkodói tartása és lírájának gondolati töltete hívta volna létre az irodalmi közvélemény távolságtartását, s ő azáltal, hogy megtagadta az olyan elvárásokat, melyek szerint pedig, mondjuk, „lehetnék én is formalista költő, mondjuk Kosztolányi II.”,^{4,5} eljátszotta a költői karrier lehetőségeit, hiszen, mint mondja, „a magyar közgondolkodás a gondolkodást a művészet ellenpólusának fogja fel”.⁶ Nagy kérdés persze, hogy így áll-e a helyzet, akár a kirekesztettség, akár a megindoklás, akár az eredetetés esetében. Hisz ha az nem is tagadható, hogy mindig is voltak és lesznek olyan magyar irodalmárok, akik nemigen szeretik az elvont gondolkodást, az azért alighanem nagyon súlyos, majdhogynem sírni-való vagy nevetséges torzítás vagy felületesség, ha valaki (akár Lukács György, akár rá hivatkozva Eörsi István) a magyar kultúra egészét intellektualitással szemben álló egységes konglomerátumnak tekinti, s elfelejti vagy kivételnek véli, hogy már az ő költészete előtt is működtek olyan költők, akiknek időnként jutott az eszébe is valami (azt hiszem, elegendő itt olyan tekintélyekre hivatkozni, mint József Attila vagy Szabó Lőrinc, s ma már, Weöres, Petri és Tandori költészetének fényében talán az a lapos ideológiai közhely sem állná meg helyét, mely – micsoda méltatlanság! – hajdan Babbitól vagy Kosztolányitól, vagy akár Aranytól és Vörösmartytól is megtagadta az intellektualitást...).⁷ Másrészt viszont az okoz e téren súlyos problémát, hogy Eörsi igen sajátosan rövidre zárva interpretálja kezdeti költészetének fogadtatását, mikor a lelkesedés elmaradását az intellektualitás generális elutasításával próbálja eufemisztikusan megmagyarázni, mondván: „Amikor a Lukács által interpretált marxizmusnak – vagyis a német filozófia egy fontos iskolájának – fogalomrendszerét bevontam műélvezői, műértelmezői, sőt később műalkotói tevékenységembe, akaratlanul, de törvényszerűen a hazai irodalmi lehetőségek periferiájára penderültem...” Hisz vajon a korabeli befogadás korhollandó antiintellektualizmusa-e a hibás abban, ha az ötvenes évek marxizmusában és mozgalmi költészetében nem feltétlenül az találatik dominánsnak, hogy benne „a német filozófia egy fontos iskolája” nyilatkozik meg, hanem inkább az, hogy egy mindent elnyomó ideológia lapos diktátumokként kiáltatik szét, s a mégoly metaforikussá ékesített pártköltészet is csak didaktikus tételeket és parancsolt közhelyeket nyújt intellektualitás gyanánt? Azt természetesen elhiszem, sőt látom is, hogy Eörsinek s másoknak gondolkodására, szubjektíve, Lukács marxizmusa valóban eszméletetlően és kibontakoztatólag hatott, ám azt kevéssé tudom feltételezni, hogy létezhetik olyan elfogadható költészeti nézőpont, melyből nézve az ötvenes éveknek bármely kommunista költészeti produktuma, beleértve Eörsi verseit is, az intellektualitás felszabadulásaként vagy az intellektuális szabadság megvalósulásaként tűnhetne fel... Én ma úgy látom, hogy Eörsi költészetének kánónon kívül maradását – a természetesen soha el nem felejthető rendkívül igazságtalan és méltánytalan politikai okok mellett – elsősorban

a Gombrowicz-könyvben megjelenik. Az ő eredendő műfajaiban – a lírában és a publicisztikában – azonban sohasem fog berögni a feje lágya, az egyszer megtalált vagy kialakított szerep és maszk rámeredve. Mindez önmagában nem lenne túl érdekes: inkább az alkotáslektan, semmint a művészi formateremtés területére tartozik. Hiszen mit érdekel engem – mint olvasót – Eörsi lelkének állapota? Csak-hogy épp az a bökkendő, hogy míg Eörsi költészetében ezek a végletes szerepek, a lírai „én” jellegzetesen modern szituálása („légy átkozott, rohadt világ!” és: „ó, mért átkoztatok meg engem?”; „megöllek világot!” és „ó mért tör mindenki tiszta életemre!” stb.) nem válnak formává, vázlatosak, sematikusak, anyagszerűek, ha tetszik „költötletlenek” maradnak, addig publicisztikában és esszé-prozájában – másként-másként ugyan – tökéletesen formává válnak. Végül is a költészet mindenekelőtt formaprobléma – a forma vagy a formaadás problémája. Lényegtelen, mi a kívülről tartalma és mi az irónia tárgya, az egyetlen, ami igazán számít, hogy ezt a tartalmat formaként, vagy tartalomként fogja-e fel a költő. Mert ha csak tartalomként képes felfogni, akkor – hanghordozástól, lírai szereptől, erkölcsi igazságtól függetlenül – versei is tartalmi értelemben lesznek csupán versek: műfaji megnevezésük és nem művészi létmódjuk szerint. Ez a bökkendő Eörsi költészetével, elég nagy bökkendő, ami azt illeti... SZÁ

4. Ez sajnos nem ilyen egyszerű. Két okból: az egyik az, hogy Kosztolányi nem formalista költő, hanem nagy formaművész (elég talán ezzel kapcsolatban újból fellapozni az ugyancsak nagy formaművész, a „proletárságot is formának látó” József Attila idevágó kritikáját); a másik ok pedig az – és itt kénytelen vagyok könyörtelenül fogalmazni –, hogy Eörsi István – költészetének tanúsága szerint – nem nagy formaművész. Nem azért, mert nem akar az lenni (a költötletlenség mint lehetséges tartalom is csak költőileg, tehát művészi formaként realizálható!), hanem mert semmiel nem adja bizonyosságát költészetében annak, hogy ha akar-na, az lehetne. SZÁ

5. Miért csak a „formalizmus” vádját veszed észre, miért nem az öngyűnt megint? Én voltam, nem is egyszer, Kovács Kettő János. KJM

6. Ebben van némi igazság. De a költészet általános megítélésére nem vihető vihető át minden további nélkül. A líra logika (forma!), de sem nem tudomány, sem nem filozófia. A művészetben egyetlen kérdés van csupán: formává vált-e a gondolat, a metafizikai eszme stb. vagy sem. Nagy metafizikai költészet nagy formaművészet nélkül nem létezik. Eörsi saját lírai költészete egyébként sem olyan nagyon filozofikus. Meg sem közelíti metafizikai elvontság tekintetében, mondjuk József Attilát. SZÁ

7. Persze, hisz nagy költészet ritkán van meg intellektualitás nélkül. De ez nem teszi érvénytelenné Eörsi igazát, amikor a filozófiát kéri számon a magyar kultúrán. Lukácson és az istákon (akikkel szemben számos fenntartás fogalmazható meg), valamint az enciklopédikusan zavaros Hamvas Bélan kívül kiket említhetünk magyar filozófusként? BE

8. Nekem itt egy Petőfi Sándor nevű költő jut az eszembe, akiről mintha jobb lenne a véleményed etekintetben is. KJM

9. Úgy látszik, nemcsak a sajtóhiba, olykor cenzúra is lehet nagy művész. SZÁ

10. Se nem műfajtalanság, se nem érdem. El-lenkezőleg: a láthatatlan, mégis szigorú műfaji határok meglétének a bizonyítéka. Számomra Eörsi egész munkássága azt igazolja, hogy e határokat nem lehet vagy nem lehet csak olyan egyszerűen átlépni (tágtani): ami jó a publicisztikában, ahhoz kell valami más is, hogy versben is jó legyen. Azért mondom, hogy „más”, és nem pedig azt, hogy „több”, mert nem fogadom el Eörsi értékrendjét, aki – a magyar irodalom egyik legragyogóbb publicistája – a költőket lobogóra tűző, publicistákat viszont megszületni sem engedő ifjúságának műfaj-hierarchiájához ragaszkodik. BE

nem ilyen vagy olyan, tényleges vagy vélt intellektualitása okozta, hanem az, amit az ötvenes évek mozgalmi poétikájának indulatából mindvégig megőrzött: vagyis az, ahogy radikálisan átalakult költészetének gondolatiságát is mindig közvetlen kapcsolatba hozhatónak vélte az elsősorban, időnként kizárólagosan politikailag felfogott világgal, s a világról vallott elképzelések és vélemények kimondásának túlságosan is nagy, közvetlen ható erőt tulajdonított⁸ – e vállalkozás pedig, kétségkívül, mind a magyar irodalmi hagyományok túlnyomó többsége számára, mind pedig az újabban kialakult költészeti irányok számára talán túlságosan is leegyszerűsített poétikaként lett elkönnyelhető.

(a sokműfajú költő) Mert hát persze az is igaz, hogy Eörsi a mai magyar irodalmi életben megcsinálta a maga nem is mindennapi karrierjét, s ismertsége és elismertsége (politikailag akár két oldalról is nézve: dicsősége és kárhóztatása) az egész irodalmi életet átfogja. Ráadásul, ismét rácafolván a fentebb idézett magyar kultúrafelfogásra, természetesen intellektualitása révén: Eörsinek rendkívüli intellektualitását, élelemjűségét, nagy tudását, szellemességét, érvelésének erejét még politikai vagy ideológiai ellenfelei is elismerik; publicisztikai tevékenységének magasra értékelése a magyar értelmiség körében általánosnak mondható. Eörsi önjellemzését vagy helyzetértelmezését ismét helyesbíteni kell: mikor azt írja jelen kötetének utószavában, hogy „az irodalmi élet nem egy hangadója sokműfajúságomat műfajtalanságom bizonyítékának tekintette. El-nem-fogadottságom politikai érvei így esztétikai érvekkel gyarapodtak”, akkor sincs igaza, ha az állítás történeti hitelét természetesen nem lehet késégbe vonni. Hisz Eörsinek épp a sokműfajúsága teremtette meg irodalmi elismertségét: legjobb kötetei egyértelműen épp azok, melyekben nem különülnek el egymástól a különböző reagálási formák, a melyekben a békés egymás mellett élés jegyében ott vannak a versek, a novellák, a glosszák, a nagyobb cikkek, a dramolették, a krokik stb., vagyis a világra való reflektálásnak megannyi, egymásra a műfajok különbözőségén túl is olyannyira hasonlító aktuális gesztusa (vagyis a Lonci narancssárgában, 1976. és a Történetek egy hideg faházban. Írások a hűség és hűtlenség tárgyköréből, 1978.), s melyekről, sajnos, most épp azt nyilatkozta, hogy csak a cenzurális kényszer nyomása alatt alakultak ily „vegyesre”.⁹ Holott e vegyesség egyáltalán nem műfajtalanság, hanem igencsak figyelemre méltó érdem:¹⁰ azt mutatja fel, hányféle megnyilatkozási formát tud öltetni egy markáns intellektualitás, ha irodalmi érzékét és érdeklődését egyszerre számtalan irányba próbálja kiterjeszteni, s mennyire feszítően tud egy ilyen érdeklődés magának az irodalomnak a határait is hatni.

(a költészet határai) Eörsi sokműfajúságában, s ezen belül költészetében az a gesztus tekinthető a legjobbnak és legeredményesebbnek, mely valóban minden mozzanatával arra figyelmezteti olvasóját: mennyire esendők is azok a konvenciók, melyek szerint generális irodalom-felfogásunkat működtetni szoktuk. Amint a szerző egy régebbi kötetének (A nemek és az igenek, 1976.) fülszövegében is kimondta: „másutt is húzom meg a határvonalat a költészet és a nem-költészet között, mint a lírai közvélemény – igaz, kevésbé is érdekel ez a határ, mint ama másik, amely a jó és a rossz szövegek között húzódik”. S ebben igaza is van: ahogy Eörsi meghúzza a határt, az tényleg eltér a legtöbb ma létező értelmezői konvenciótól; nem gondolom, hogy nagyon sokan lennének, akik vele egyetértésben úgy vélnék, hogy Kosztolányi egyszerűen „formalista” lett volna, vagy hogy Nemes Nagy Ágnes költészete (vagy akár annak csak egy sora is) leírható lenne úgy, mint „a magyar költészetben megkülönböztetett tiszteletet ébresztő nyavalygás apoteózisa”. Eörsinek természet-

tesen szíve joga, hogy kimondja: „idegenkedem a költői költészettől”, s idegenkedésétől, ismervén mondjuk a hatvanas évek átlaglírájának vagy hivatalos költészetének ékes felülstilizáltságából áradó dermesztő unalmat és szürkéséget, nem lehet megtagadni a megértő rokonszenvet, ám pozitív preferenciái a számára elfogadhatónak mutatkozó költészetet illetően nem mindig meggyőzőek. Eörsi ugyanis – mint egy jelentős terjedelmű költészetelméleti cikkében ki is fejtette – az ideologikus költészetet tekinti alapértéknek, s minden költői gesztus hitelességét azon méri, hogyan jelenik meg a versben a kifejtendő, megjelenítendő, kimondandó stb. világgigazság: számára talán ez lenne maga az intellektualitás? (Bár e cikk már több, mint negyed százada, 1971-ben jelent meg, ma is idézhetőnek vélem, hiszen Eörsi költészete mindmáig úgy tűnik fel, mintha e cikknek lenne nagyszabású illusztrációs kiegészítése.) Eörsi költészetét érdekes kettősség jellemzi: a költészet határainak állandó feszegetése, egyre kijebb tolása, a hagyományos költészet és az irodalmi élet elvetése, a közvetlen kimondás igénye és a közvetlen hatás elvárása mintha az avantgárd szubverzivitásának beütését mutatná, ugyanakkor az intellektuális ideológiai mozgatók folyamatos jelenléte, az egész világra kitekintő bölcsesség megkövetelése, a világgal való szemben állásnak kategorikus erkölcsi paranccsá vagy erkölcsi dilemmává feszítése, az egyetemes példákat megkívánó hivatkozásrendszer oly zárt klasszicizáló tendenciákat is felmutat, melyek – ide vagy oda a költészet határait! – akár a primér didaxis felé is eltolhatják e költészetideált. Ma, a posztmodern fejleményeket is már ismervén, mintha úgy látszanék: Eörsi költészetének sem teóriája, gyakorlata nem bizonyult igazán „határsértőnek”, sőt, egészében, kimondott igazságainak és ironikus játékeinak fontos politikai aktualitásától, ideológiai tartalmiságától és jelentésétől függetlenül, esztétikailag igencsak konzervatívként hat: a határok kikapogtatásában és átlépésében, akár a művészet és az „élet” összevetését és összemérését, akár a költészet és a nyelvhasználat egymásra vonatkoztatását és egymásban szemlélését illetően mind a kortárs neoavantgárd irányzatai, mind pedig a posztmodern mozgalmak radikálisabban léptek fel, mint az ő költészete.

Eörsinek abban igaza van, hogy költészetének kimondás-elvűsége, ironikus ideologikussága, hirtelen politikussága, politikusságának aktuális ellenzéki sége az elmúlt negyedszázad irodalmi életének fő vonulatától, sok irodalmi trendjétől, s elsősorban a magyar hagyomány átlagától jelentősen elüt, ám tényleges határátlépést nem hajtott végre: mindvégig belül maradt egy olyan költészet, líraelmélet és poétika határain, mely a romantika óta szinte töretlenül építi hagyományait, s melynek alapjai léteznek és megragadhatónak tekintett univerzális igazság képviselését és kimondását tételezik fel – ráadásul úgy, hogy még a költői kifejezés „egyszerűségének” dogmáját is fenntarthatónak vélte (amint ez meg is fogalmaztatik a Lukács György emlékére írott ironikus hommage-versben, egyszerre vonatkoztatván a kimondott tételt a halott bölcs tanárra s a verset író emlékező költőre: „Egyrészt / igazam van, / másrészt / úgyszintén igazam van...”; „Egyrészt / igazam van, / másrészt viszont / feltétlenül igazam van...” – E. I. önkéntes zavaros érzelmfutatásai a halálosan beteg L. Gy. filozófussal..., 1979).

(egy gyűjtemény önképe) Eörsi most reprezentatív, nagy terjedelmű, saját kezűleg készített válogatást adott ki verseiből: azt válogatta be, amit ma is vállal és szeret költészetéből. Válogatását természetesen nem érheti bírálat: azt vesz fel kötetébe, amit csak akar, azt hagy ki, ami neki tetszik vagy nem tetszik; a gyűjtemény felépítésére azonban rá lehet kérdezni. Eörsi ugyanis egyszerre többféle szerkesztési elvet alkalmazott: hol a megírás kronológiájához ragaszkodott, hol pedig a

cenzurális megkötésekkel küzdő nyilvános megjelenés körülményeihez. E kettősség nem tűnik szerencsésnek: ha ugyanis a szerző saját lírai fejlődését vagy kibomlását keresnők vissza, akkor tulajdonképpen másodlagosnak lenne tekinthető, mikor, hány év lappangás után is jelentek meg végre az egyes, kényszerűen fiókban tartott versek (hisz ma már alig is követhető, vajon miért is engedélyezték épp akkor ezeket a verseket, másokat pedig még mindig nem, s vajon jelentett-e épp ez vagy az a megjelenés valami többletet az irodalmi életben...); ha viszont azt kívánók végigkövetni, hogyan s milyen verseivel volt jelen a költő a nyilvánosságban, vagyis a líra bensősége helyett a külső történet kerülne érdeklődésünk középpontjába, akkor a válogatás és a kihozogatás gesztusa maga tűnnék jogtalanak – hisz az irodalmi jelenlét (és a szinkron befogadás) érzékeltetése csak minden megjelent mű együttesén keresztül lenne releváns (s ekkor bizony az ötvenes évek költészetét is részletesebben kellett volna bemutatni: hisz a szerző későbbi megítélése egyáltalán nem volt független ezen első évek termésétől...). De mindegy: a válogatás így is bőven mért anyagot és széles körképet kínál egy gazdag életpálya vizsgálatához, s ha az olvasó időnként úgy is érzi, hogy a válogatás lehetett volna valamivel szigorúbb is, hisz nem kevés csekély jelentőségű vers is helyt kapott itt, ezt a szigort a szerzőtől magától, aki elvégre is nagyszabású *önarcképet* akar bemutatni, elvárni alighanem túlzás lenne.

(E. I. önkéntes bemutatkozása) Eörsi mindig, minden korszakában megőrizte a romantikus líra-esztétikának hagyományos szubjektumközpontúságát, s folyamatosan önarcképvverseket írt (amint Brecht kapcsán meg is fogalmazta elvárását: „egy vers értékéhez hozzátartozik szerzőjének az *arca*”). Mindig magáról beszél, verseinek én-központúságát semmiféle újabb teória ki nem kezdhetné, a beszélő figurája e verseknek nyelvi szólamában oly magabiztosan és önmagára utaltan nyilatkozik meg, mintha a szerzőt, valamely különös és meg nem magyarázandó szerencse folytán a huszadik századi személyiség-válságok vagy nyelvfilozófiai dilemmák teljes mértékben elkerülték volna; ő aztán nem fog olyan csipcsup posztmodern problémákkal bíbelődni, miként is analizálható vagy tehető kérdésessé a költői megszólalás. E. I. önkéntes egy dologban lehet biztos e rendkívül bonyolult és elidegenedett világban: önmagában (no és persze a saját *beszédében*); s a versek jórészt arra szolgálnak, hogy e bizonyosságának karteziánus rendíthetlenségét, s e rendíthetlenségből fakadó *naiv* kételytelenségét¹¹ folytonosan kimondják, s e kimondás által újra megerősítsék. Eörsi egyik, már említett könyve ily alcímet visel: *Írások a hűség és hűtlenség tárgyköréből* – s a hűség gesztusa, mind az írói szándékot, mind a megvalósítást tekintve, kiterjeszhető egész lírai költészetére is. Csakhogy persze egyszerre két síkon, két értelemben is: egyrészt, politikailag, a legderekasabb és legdicsérete-sebb módon képviselte Eörsi az 1956-hoz való eszmei és erkölcsi hűséget, a kétes magán- és közéleti kompromisszumok elutasítását; másrészt azonban, esztétikailag már talán kevésbé gyümölcsöző módon, a szubjektumnak oly problémátlan önmagához való hűségét, olyfokú zavartalan azonosságát, mondhatnánk (némi iróniával) oly „gátlástalan” szubsztanciálisát állította, mely az elfogulatlan ezredvégi olvasóban folyamatosan bizalmatlan, kételyeket ébresztő kérdéseket gerjeszt. Eörsi verseiben ugyanis, hiába a sok önarckép, e szubjektum alig is körvonalazódik, s jóformán alig tudunk meg róla valamit¹² – az elemzések mindegyre elmaradnak: a költőt ugyanis nem az érdekli, milyen e szubjektum (ezt adottnak veszi, s nem gondolja, hogy az olvasónak esetleg bármiféle köze is lehet hozzá), még csak nem is az, *mit csinál* esetleg, hanem csak az, ahogy e szubjektum *kifelé* megnyilatkozik, azaz ahogy e

11. Naivnak tényleg naiv – igazad van. Amilyen csak egy vad racionalista tud lenni – teszem hozzá rögtön. Kár, hogy nem látod az alig titkolt gyermeki szorongást (álomversek sora) és felnőttes szkepszist is. Az esendőséget és – horribile dictu – a néha szentimentalizmusba hajló érzelmességet (gyászversek sora) Eörsi megfellebbezhetetlennek tűnő kinyilatkoztatásai, szüntelen igazságosztása mögött, sőt gyakran előtt. KJM

12. Miközben Eörsi úgy csinál, mintha félne bármely önvallomástól, szerintem mást sem tesz, mint folyton vall, néha persze csupán a sorok között. Szemérmes vagy csak egyszerűen gyáva feltárulkozni? Nem kérdezed, igaz, ostobaság is lenne ezt firtatni egy olyan költő esetében, aki – rövid leltár következik, véletlen kiválasztás, 1970–1981 – „mindössze” azt állítja magáról, hogy számára legömbölyödik a tárgyak éle, hogy a töltés alatta meredély, hogy lemaradt (Monológ, 1970), hogy termete nem elég sudár és „hibádzik az üstök” (Szerepek, 1971), hogy horgon fityegve majszolja a csalétket (Beszélgetés az étteremben, 1975), hogy cinkossága szökdecsel, mint az állat (Jugoszláviai napló, 1976), hogy belül csupa rozsdá (Szögek, 1976), hogy nem jó a megváltásra (Ünnep után, 1977), hogy kinőt belőle a gyom (Ma húsz éve, 1978). KJM

szubjektum véleményét mond másokról és a világról. Eörsi megérthetően és jogosan idegenkedik a romantikus, „költői” vallomás-költészetől (ennek elutasítására veti be rendre az irónia nehéztüzérségét is), ám az komoly hiányérzetet okoz, mikor a vallomás helyére nem tesz semmit, csupán – ironikus vagy nem ironikus, most mindegy – okos és tanulságos kijelentéseket vagy játékos groteszk kifordításokat. Ismét paradoxonba ütközünk: e közvetlen kimondásra és közvetlen hatásra törő költészet alanya, épp szubjektumának rendíthetetlen kikezdetlensége és leírhatatlansága okán, a versekben mindvégig kontemplatív magatartást fog tanúsítani, csak a „költői” költészet kontemplativitásának megszokott melankóliáját be fogja cserélni egy mindent átfogó harsány, s sokszor valóban üdítően szellemes iróniára. Eörsi költészetének legerőteljesebb, leglátványosabb, leggyümölcsözőbb (s persze egyben legfeloldatlanabb, legtöbb problémát okozó) ellentmondása abban rejlik, hogy a legméltóságteljesebb és legkomolyabb igazságelvű és igazságosztó költői tartást a legféltelenebb iróniával képes párosítani (amint a nyolcvanas évek elején fogalmazott: „...a cinizmus és pátosz ma elérhető egyensúly a ismét nagyon ingatag és átmeneti”), vagy megfordítva: hogy a cinizmus és irónia szükségességét vagy igényét szinte magától értetődő, külön magyarázatra nem szoruló módon a világmegváltás pillanati lehetetlenségével vagy időszerűtlenségével képes indokolni (ugyanabból a cikkből, „...a cinizmus legfőbb serkentője a szavak és a tettek, az állítások és a tények, a normák és az élet gyakran szembeszökő ellentmondása, főként, ha az ember – jelen esetben a költő – úgy érzi, hogy legalábbis egy ideig nem járulhat hozzá a megsértett világrend helyreállításához”). Ez az irónia az esetek többségében remekül és kegyetlenül talál is; azonban, épp a megszólaló alany osztatlan egységének rejtélyessége okán sokszor iránytalanok is tűnik: azt ugyan bizton s becsületszóra tudnunk lehet és kell, hogy a megszólalónak és a gúnyolódónak igaza¹³ van (hisz miye lenne más?), de azt már nem tudhatjuk meg, s a vers beszélője soha még csak utalást sem fog tenni róla, hogy honnan is szerzi igazát – ez az a tartás, ami irónia nélkül teljesen hiteltelen volna. Amint az Eörsiről szóló talán legtanulságosabb tanulmány, a Radnóti Sándoré meg is fogalmazta: „Eörsi talán bohóctípus, méghozzá abból az erős és egészséges fajtából, aki nem kapja, hanem osztogatja a váratlan seggberúgásokat? Vagy – pontosabban és méltányosabban – kitalál magának egy olyan bohócmagatartást (az utóbbi időben egyre feketülő humorral), melyben ugyan ő kapja a pofonokat, és mégis ő marad fölényben”...

Mindezt a költészet típusok példázatába fogalmazva át: számomra úgy tűnik fel, hogy Eörsi költészete két nagy, számára kitüntetett fontossággal bíró költő modellje között határozható meg; s e két költő: Heinrich Heine és Allen Ginsberg.¹⁴ A múlt századi nagy német romantikus ironikus és a kortárs amerikai zsidó avantgárd lázadó mintegy két oldalról veszi körül Eörsi költészetét (mondhatnánk: „aszimptotikusan”? vagy „törleendő segédegyenesek” gyanánt?): mindkettejükben ott rejlik az ideológia egyenes igénye (ha persze nagyon különböző módon is!), s ott az irónia kifordításának állandó kísértése is. Csakhogy az ő költészetüket az irónia nem teljesen hatja át: amíg Heine a *Dalok könyvében* megragadó bensőségességgel is tudott énekelni, míg Ginsberg az *Üvöltésben* és a *Kaddisban* az indulatoknak elemi, távolságtartás nélküli kiadását „tette szóvá”, addig Eörsi mindvégig megmarad az ironikus kontemplativitás önazonosságában s racionális önkifejezésében.¹⁵ Ez pedig sokszor még magának az iróniának is kárára válik; hogy a klasszikus retorikák kategóriáival éljünk: e versekben az elmésség válik uralkodóvá, nemegyszer egyeduralkodóvá, azaz zsarnokká (ahogy a jó öreg Quintilianus mondaná: „bár szeretem, ha a szónok előadása szellemes, de éppoly kevésbé óhajtom, hogy feltűnően hajhássza ezt. Azért is ne

13. Önrónia és székepszis – esengék ismét.
KJM

14. Hát Majakovszkij? Hát József Attila?
KJM

15. Azt hiszem, a racionalitás a kulcsszó Eörsi munkásságának megítélésében. Az a költészethez nélkülözhetetlen „más”, amiről az előbb beszéltem, s ami Eörsi legjobb is verseiben megvan, az éppen – a publicisztikában kötelező – racionalitáson túl lévő, szavakban talán megfogalmazhatatlan valami („irracionalitás”, „ihlet”, „a Múza csókja” – csupa, a publicisztikától általában, de Eörsi költészetfelfogásától és költészetétől idegen fogalom!). Ez a „más” (ebben az esetben a Petri halála miatti megrendülés) íratta vele két eddigi legjobb versét (ÉS, 2000 július 20.), amelyek közül Az utolsó telefonbeszélgetés Petri Györggyel a magyar irodalom egyik legnagyobb verse a halál érthetlenségéről. BE

16. Ha most Eörsi publicisztikájáról írnál, ugyanezt elmondhatnád, sajnós. Te verseinek elmés zsumalizmusát nem szereted, én inkább esszéinek költői túlzásait, az őket nemegyszer átítató népharagot. Azt, amikor a szerző feldob egy kötelet a levegőbe, majd sietve fölklúszik rá. Ám ha véleményt kellene mondanom e mutatványról, már az elején leszögezném, nekem az ilyesmi csöppet zlésem ellen való, de hősünk egész ügyesen csinálja. Mármint a publicisztikában. Mármint technikai szempontból. Ha épp nem hajja az írás kényszere. Te viszont meglepően keveset beszélsz arról, hogy a lírában ügyesen csinálja-e. A mesterségre gondolok. Kíváncsi lennék, például mit tartasz Eörsi rímeiről. Sorainak zenei lejtéséről. Nekem lennének – nem is csekély – fenntartásaim, de hát én botfűlű vagyok. Képei viszont gyakran megragadnak, s nem pusztán ötlelességük okán. KJM

legyen beszédében minden egyes alkalommal szellemes, amikor csak módjában áll, s inkább engedjen el egy-egy jó mondást, mint hogy ártsen vele a saját jó nevének” – Szónoklattan, VI. könyv, III. fejelet, 30.). Hisz a kimondás-elvű költészetfelfogásnak, az ironikus kifordításnak, a „bohóctréfának” egy közös mozzanatuk van: mind sietnek hamar és hirtelen és elemésen megoldani feladatukat. Eörsi verseinek legnagyobb „hibája” mindig a sietésben, a rövidre zárásban van:¹⁶ a versek nemegyszer leegyszerűsített csattanóba (pl. *Kútban* c. vers, 1959-ből: „Nem pillant be hozzá szánakozó, / szűzpillantású csillag, / sem az a mennyei sárga popó, / mit köznyelven holdnak hívnak”), nem mindig nagyon mély szöviccbe (pl. *A Maradjhúutcában* c. versből, 1982-ből: „szegény Góliátot kicsiny szemét Dávidok bántják”) vagy nyers tanulságba torkollanak (pl. *Szederes az ajkam* c. vers, 1964-ből: „Felfal a düh mint a hangyák, / megőrli emlékeim is, / kilóg belőlem az igazság, / szétroncsol mint a szifilisz.”); esetleg a kimondott vagy rögzített, egyébként nyomdafestékekhez ritkán jutó élettények nyersesége vagy brutalitása próbál erőteljes és megbotránkoztató vagy felrázó hatást kiváltani (nem mindig nagy sikerrel: vö. pl. *a Na és?* c. 1977-es vagy az *Európa* c. 1993-as verseknek „szókimondását”). Pedig az esetek többségében az ironia átvilágító (azaz: felvilágosító) ereje jól és jó humorral működik (vö. pl. a *Szabadság* c. vers példáját, 1963-ból, mely akár az Éluard-, akár az Illyés-vers kifordításaként is olvasható: „a történelem hashajtója / rohamosan kiürített, / csak cinikus híveidet / szeretem még, lélek dugója, / szabadság”), ám jópárszor csak az történik, hogy az fordul ki az ironia nyomán eredeti pozíciójából, aminek nyilvánvalóan abszurd, kifordított, groteszk stb. jellegéről már amúgy is fel voltunk világosítva (pl. a *Ma húsz éve* c., Nagy Imre kivégzésének 1978-as évfordulójára írott versből: „Nyugatberlinben írom ezt. / K. a konyhában énekelni kezd. // Az asztalon tányér, pohár, kés. / Mi a túlélés? Lezúllás?”). Ami pedig még növeli a problémákat: ahol a szerző kerüli az ironiát (pl. a gyászversekben, az álomversekben), ott sokszor nagyon durván és kegyetlenül visszaüt az a fajta „költői” költészet, amelytől pedig a szerző annyira szeretné távol tartani magát: az egyszerű, konvencionális metaforika képei olyannyira mindent maguk alá gyűrnek (pl. *Légyott* c. 1961-es versből: „Hogyan kerültem e kert közepébe, / hol szoknyád sátra a földre lerogy?” ... „Lábad ollóját kérem: a világ / köldökzsinórját szépen vágja el. / De egy lomb közt lapuló sunyi csillag / belém mélyesztí viperafogát” ...), hogy a vers semmiben nem lesz megkülönböztethető a hatvanas évek Eörsi által elítélt átlagköltészetétől; máshol, sajnós nem kevés helyen, a metaforika gyors alkalmazása súlyos képzavarokhoz is vezet (pl. *Dubrovnikai négyesoros*, 1966-ból: „Pálmák közt sem tavaszodsz ki / körberótt éjszakán. / A pálmát is meg lehet szokni. / A pálma nem magány.”)...

Eörsi István irodalmi alaptermészete alighanem publicisztikai jellegű: életeleme az éles vita, az éppen adott pillanathoz kötődő aktuális eszmecsere, a saját nézeteknek elemző s egyben súlykoló kifejtése: nem-publicista indíttatású prózai műveinek többsége is (persze néhány jelentős kivétellel), erősen kötődve a magyar irodalom felvilágosító hagyományához, egy-egy társadalmi problémának felvetésére, bemutatására, neadjisten: megoldására született. Verseinek nagy többsége is ugyanennek a törekvésnek a lecsapódásaként, sokszor illusztrációjaként értelmezhető (vö. pl. azt a folyamatot, mely egyre több epigramma-szerű rövid kis verset terem meg): nagy szerencséje, hogy alkati meghatározottsága vagy önképe („én.. inkább az öröm élvezetéből építkeztem költőileg is...”) képessé tette arra is, hogy ironiáját igen jó humorral is átítassa. Valószínűleg ezek, a humoros versek lesznek majd a legmaradandóbbak (pl. az ellentmondásokat meg nem magyarázó, szellemes *Monológ* c. vers 1970-ből: „Jönnek a bájos tények / mint a manóke-

nek, / ruhákat cserélnek, / hosszúkat, rövideket. // Tetszenek. Szépek. / Nem kellene. // Ha már így lekésett / rólam a szerencse / meg kell teremtem / a saját szerencsémemet.”); könnyen lehet, hogy a túlságosan igazmondó s túlságosan egyenesen gúnyolódó versek aktualitása és érvénye az idővel nagyon hamar elkopik...¹⁷ E költészet kánonon kívül maradása és szándékolt korszerűtlensége aligha csupán a szerzőnek vagy csupán az idegenkedő irodalmi közvéleménynek tulajdonítható. Meglehet, van a dologban valami törvényszerűség is. Talán, ha felidézük **Eörsinek** Heinérről írott 1971-es megjegyzését, belátást is nyerhetünk egy nagyratörő, nagyigényű költészet elmagányosodását illetően; tekintsünk el, már amennyire lehet, az idézet történeti-politikai vonatkozásaitól, s próbáljuk mai irodalmi szemmel szerzőjére aplikálni ezt az irodalomtörténeti véleményt – a jelenség analóg volta hátha rejt magában allegorikus üzenetet is: „most csak annyit jegyzek meg erről, **Lukács György** nyomán, hogy a polgári és szocialista forradalmárok közé rekedt Heine szükségképpen magányos maradt.”

polgárpukkasztóan okos énjéről, könnyed szikráiról, megvesztegethetlenségéről, frissességéről és – hadd hangsúlyozzam ismét – öniróniájáról és alig titkolt szorongásairól. Én egy versben már egyetlen jó sorra is vevő vagyok. Ilyenekre például (véletlen kiválasztás ismét, 1970–1981): „Forradalmár is lettem volna, / de a darabból a szerepet törölték, / marad még a bohóci lehetőség, / de sajna felszökött a rizspor ára, / nem kapok foltot pepita gatyámra” (Szerepek, 1971), „Kézfogásomba beledermel a kilincs és a telefon, / de várnak rám a várótermek az összes pályaudvaron” (Mandelstam, 1972), „Ő mint szilvai kukac eszi, amiben lakik” (Beszélgetés az étteremben, 1975), „Dolgoztam, ahogy az állat eszik, Közben ettem, mint aki éhezik”, „Búcsúzkodó nőlk néma mozija” (Jugoszláviai napló, 1976), „Azóta másképpen élek. / Kimőtt belőlem is a gyom. / Gyilkosok közt fűtyörészek, / s tudom, hogy tudják, hogy tudom” (Ma húsz éve, 1978), „Hányan lógtak kurta kötélben / – felnőtt is azóta vagyok –, / hány mélyalvóm, hány mélyugróm van, / hányan gázoltak vonatot?” (Hogy halt meg? 1981), „Hogy Mozartnál újabb s régebbi dalt tud bármely rigó, / és közös pokróc alá bújhat becsvágy és rezignáció” (E. I. önkéntes egy telefonbeszélgetés során... 1981). És akkor még nem szóltam **Eörsi** prófétikus képességeiről. 1968-ban szerette például a következő rigmüst (hála SZÁ-nak, hogy felhívta rá a figyelmet): „Laci szerint nem jó srác a Fodor, / felakasztott egy macskát szadiból. / Meg tudnád mondani, / a Fodor miért szadi? / Nem tudta megmondani.” (Laci és Fodor). István, kezdlek érteni... KJM

17. István, engedd meg, hogy így a végefelé hevenyészett listát készítsek – nyílt vagy erősen sugallt – bíráló megjegyzéseidről: agresszív ressentiment, símiváló vagy nevetéses torzítás, felületesség, túlságosan is leegyszerűsített poétika, primér didaxis, univerzális igazság képvisellete, „gátálatlan” szubsztancialitás, szubjektum-hiány, elmésség-zsamokosság, sietés, publicisztikai jelleg, gyors kopás. Ezzel szemben áll – Nálád – Belgrád bevétele. Nálam pedig az ördög ügyvédjének rövid monológja. Íme: Fenntartva könnyen kivívott jogomat a szerkesztőségben, hogy a magas literatúra ügyeiben bátran mondhatok kapitális baromságokat, halk tisztelettel kérdem: nem vagy-e szigorúbb, mint amilyen igazságos? Úgy érzem, addig csűrőd-csavarod a dolgokat, míg az olvasó is megfedlekzik **Eörsi** – általad is megengedett –